

temes-2)

ENRIC SAGUER. Professor d'Història Econòmica a la Universitat de Girona

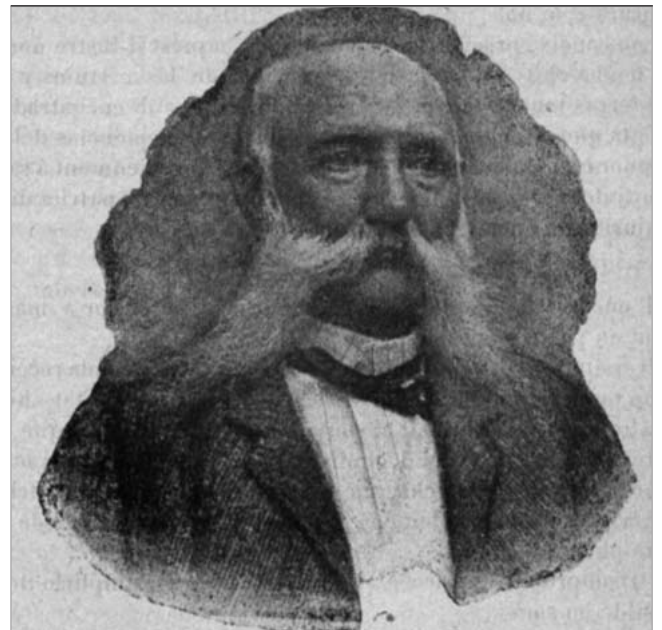
HISTÒRIA SOCIAL I NOVEL·LA RURAL: UN COMENTARI A PROPÒSIT DEL TEMA DE L'ABSENTISME

Thomas Piketty, a *El capital en el segle XXI* (2013), un text que, en el seu moment, va aixecar força polseguera tant en medis acadèmics com extraacadèmics, combinava hàbilment l'anàlisi quantitativa sistemàtica amb el comentari d'algunes obres de la literatura universal vuitcentista. Sense descobrir res de nou, Piketty posava en relleu l'interès que alguns textos literaris podien tenir no només per als estudis literaris pròpiament considerats, sinó també per a l'anàlisi social del passat en les seves diverses dimensions. En el seu cas, Jane Austen i Honoré de Balzac servien per il·lustrar la consciència que els literats vuitcentistes tenien sobre la desigualtat econòmica i sobre els llinars visibles i invisibles que existien entre els diferents grups de les societats anglesa i francesa del segle XIX.

Salvant les distàncies pel que fa a la dimensió dels autors, moltes obres de la literatura catalana també es poden prestar a aquesta lectura social i històrica, i poden complementar –més que substituir– les aproximacions minucioses basades en documentació d'arxiu, metòdiques i rigoroses però sovint limitades a l'hora de captar algunes subtileses de les relacions humanes. En aquest article comentarem un parell d'obres de literatura ruralista publicades a cavall dels segles XIX i XX amb relació a una temàtica que, en aquell context, va adquirir relleu social: la qüestió de l'absentisme dels propietaris rurals. Cal avançar, d'entrada, que la perspectiva literària sobre aquest punt és marcadament esbiaixada per la condició social dels autors. La major part dels que tenien un coneixement directe del món rural i el reflectien en les seves obres eren ells mateixos terratinents o fills d'una nissaga de propietaris. És el cas de Prudenci Bertrana, de Carles Bosch de la Trinxeria, de Marian Vayreda, de Víctor Català.... La relació podria ser llarga fins a coincidir, en l'altre extrem, amb propietaris rurals amb vel·leïtats literàries que, amb més o menys fortuna, també van publicar els seus textos, com ara el marquès de Camps, enginyer forestal i, entre altres coses, president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1898-1901), el lobby dels grans propietaris catalans. La condició de propietari d'aquests autors influïa fortament en la imatge que projectaven sobre el món rural.

L'hereu Noradell (1889) i *Sang Nova* (1900) van ser publicades a les acaballes del segle XIX, amb onze anys de distància. *Sang nova*, de Marian Vayreda, és una novel·la doctrinària que voreja el pamflet. *L'hereu Noradell*, de Carles Bosch de la Trinxeria, té un caràcter declaradament costumista i menys marcadament ideològic. Ambdues comparteixen diversos temes de fons, entre ells el de l'absentisme dels propietaris rurals i els seus efectes. Malgrat les coincidències, es tracta de dues perspectives notablement diferents. En *L'hereu Noradell* es descriu una situació d'absentisme sobrevingut, derivat del compromís del protagonista, Marçal

Retrat de Carles Bosch de la Trinxeria, publicat a *L'Arc de Sant Martí* el 26 d'abril de 1891 (núm. 490).

Noradell, amb la seva terra i la seva gent. És precisament aquest compromís el que l'acaba portant a Madrid en qualitat de diputat a Corts, i el que desencadena una deriva catastròfica per al patrimoni familiar. Les conseqüències de

l'allunyament del propietari respecte de la gestió quotidiana i la vigilància sobre el seu patrimoni seran funestes. En aquest desenllaç conflueixen el desviament moral –amb les seves implicacions econòmiques– a què el condueix la vida política de la capital i una circumstància fortuïta i puntual: la mort dels ceps a causa de la fil·loxera.

En *Sang nova*, el tema de l'absentisme es planteja de manera més complexa i obliqua. El protagonista, Ramon de Montbrí, critica obertament els propietaris que s'havien desentès de les seves pairalies per anar a viure a ciutat, inaugurant, per la part alta, el procés de des poblament rural que avui tant ens preocupa. L'autor, però, presenta aquesta crítica de manera discursiva –en algunes de les llargues i feixugues exposicions– i no en la caracterització dels personatges, ni en la trama argumental. Cap dels protagonistes del relat és, pròpiament, un propietari absentista. Paradoxalment, qui més s'ajusta a aquest perfil és l'heroi de la novel·la, Ramon de Montbrí, qui, entre estudis universitaris i *grand tours* europeus, havia restat durant molt temps allunyat del patrimoni heretat dels pares, morts prematurament, gestionat durant la seva minoria d'edat primer per l'oncle (mossèn Joan) i després per un procurador. La diana principal de Vayreda no és cap terratinent absentista: és el model de propietari representat per (don) Eudald de Serra-Bruna, titular d'una vella nissaga propietària, que havia ostentat el títol de ciutadà honrat de Barcelona, i que continuava residint a la casa pairal de la família, a Vall de Pedres. L'Eudald és el contramodel de Ramon de Montbrí, l'antiheroi: un personatge vulgar, apàtic, rendista, envejós, mesquí i insensible a la situació dels seus arrendataris i masovers. La permanència al mas, doncs, no ho és tot. El programa de regeneració que proposa Vayreda per boca de Ramon de Montbrí s'adreça, certament, contra l'absentisme, però també –i sobretot– contra els propietaris indolents que havien renunciat a la funció de lideratge social que l'autor els atribueix i exigeix. Vayreda defensa la necessitat de «caps d'arengada» amb l'empenta i vigor necessaris per enrobustir les seves hisendes, per fer prosperar les indústries rurals en el seu entorn local i per plantar cara a l'aparell administratiu de l'estat.

L'absentisme és un concepte clàssic de la crítica social referida al món rural. Potser sorprendrà saber, però, que ni la paraula ni els seus derivats apareixen a *L'hereu Noradell*, o a *Sang nova*. De fet, el terme mateix sorgeix molt tardanament. La primera referència en català correspon a un text de Salvador Sempere i Miquel de l'any 1879 titulat *Barcelona: son passat, present i porvenir*. Allà en queda clara la procedència anglesa: «los inglesos coneixen també aqueixa enfermetat á la qu'han donat per nom l'absenteisme, nom que ha passat á la llengua política de tota Europa». L'origen anglosaxó està vinculat al problema irlandès, a la sobreexplotació i abusos a què estaven

sotmesos els arrendataris irlandesos per part dels grans propietaris anglesos. El 1825 la novel·lista Sydney Morgan –també irlandesa– va difondre'l en una obra titulada, precisament, *Absenteeism*, i durant força temps va quedar associat a aquella situació: era «el nombre con que los publicistas ingleses califican la acción de sus compatriotas, especialmente irlandeses, de abandonar sus tierras y venirse al continente a gastar sus rentas» (L. Villanueva, *Crónica de Ambos Mundos*, 28-1-1864). Els diccionaris catalans del segle XIX no recullen cap de les possibles formes lèxiques: no apareix en el *Diccionari de la llengua Catalana ab la correspondència castellana i llatina* (1839-40) de Pere Labèrnia, ni al *Diccionari mallorquí-castellà* (1849) de Pere Antoni Figuera, ni al *Diccionario Valenciano-Castellano* (1851) de Josep Escrib. Tampoc no apareix al *Diccionari Aguiló* (1915) i no és fins al primer volum del *Diccionari català-valencià-balear* (1930) d'Alcover i Moll que en detectem la presència, tot i que amb un significat incomplet, només com a «emigració cap als grans centres de població». Tot i la incorporació

Retrat del pintor Marian Vayreda fet per Ramon Casas i Carbó. Museu de la Garrotxa.

temes-2)

tardana als repertoris lèxics, de fet és a partir de 1890 quan es comença a usar amb major freqüència –tant en català com en castellà–, sobretot a la premsa. Malgrat no utilitzar-lo, tant *L'hereu Noradell* com *Sang Nova* coincideixen amb aquest moment d'efervescència del nou mot. Tot plegat ens revela una conjuntura especialment sensible envers aquesta qüestió.

Val a dir, per ser rigorosos, que la preocupació per l'absentisme tampoc era exactament nova. Podríem recular fins als dotze llibres sobre *Res rustica* escrits pel gadità Columel·la el segle i abans de la nostra era per trobar advertències sobre els problemes que sorgien quan els propietaris residien lluny de les finques i no podien ser-hi gaire presents. Probablement en totes les civilitzacions agràries hi ha hagut propietaris absentistes, que deixaven en mans de tercers la gestió de les seves finques agrícoles i només es preocupaven de cobrar amb regularitat una renda que els permetés un mode de vida urbà, civilitzat, allunyat de la quotidianitat dels cultius i els animals. El terme que defineix el problema, *absentisme*, és en canvi modern i tardà.

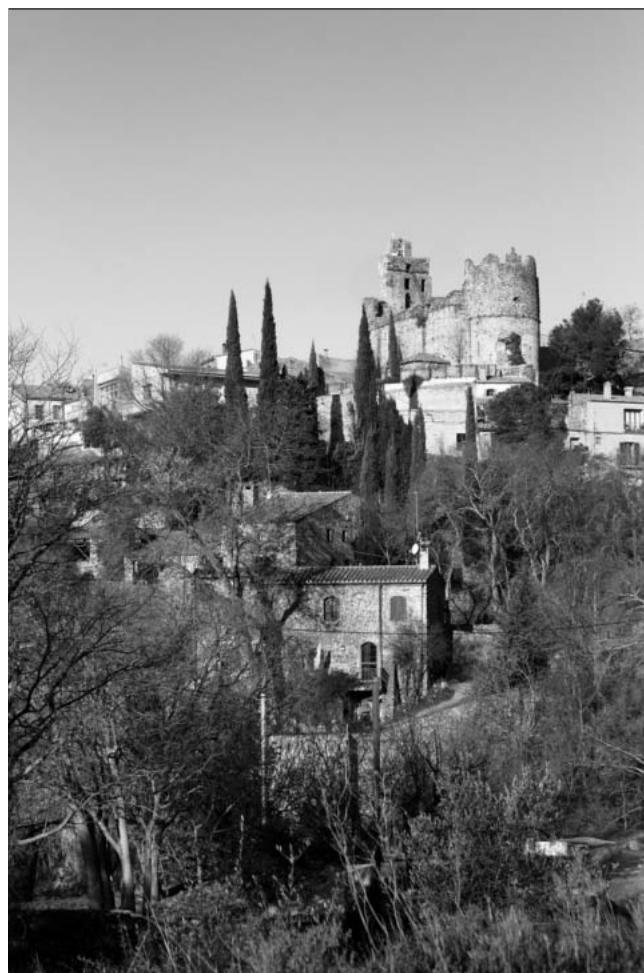
Des de la perspectiva del segle XIX, la qüestió adquirí una nova rellevància quan, amb el canvi social vinculat a l'emerent societat liberal, al desenvolupament urbanístic i a la inseguretat generada per les guerres carlines, molts propietaris rurals decidiren passar a residir en una vila o ciutat. Aleshores començaren a sorgir algunes veus que alertaven dels efectes negatius d'aquest canvi residencial. Un opuscle anònim (signat per D.N.G.M.) de 1853 titulat *Cuatro palabras a los señores hacendados* i adreçat específicament als propietaris rendistes ho plantejava com a tema d'obertura: «¿Se ofrece algun inconveniente á que un hacendado rural traslade su domicilio á pueblos urbanos?». I responia de forma conclouent: «Se ofrecen muchos, muy graves, y de varias especies».

A finals del segle XIX, la residència urbana dels propietaris s'havia normalitzat tant que la combinació d'una doble residència –entenenent com principal la casa pairal– no es considerava un problema vinculat a l'absentisme. La doble residència apareix tant en el text de Vayreda com en el de Bosch de la Trinxeria: la família Serra-Bruna alternava la residència estable al mas de Vall de Pedres amb una estada anual a Barcelona, que Vayreda insisteix a remarcar que era curta; els Noradell tenien una casa a Figueres on passaven l'hivern. El mateix opuscle *Cuatro palabras a los señores hacendados* també ho deixa de banda a l'hora de considerar els efectes nocius de la urbanització dels propietaris. L'alternança residencial estava normalitzada; només es qüestionava l'absència persistent i continuada.

La preocupació per l'absentisme es va solapar i retroalimentar amb el programa modernitzador impulsat des de mitjan

segle XIX per algunes associacions agràries i, molt particularment, per l'IACSI. Tant Marçal Noradell com Eudald de Serra-Bruna estaven vinculats a l'IACSI. El primer com a soci corresponsal i autor d'articles de temàtica agrícola en la seva revista; el segon com a soci fundador i receptor de la revista, tot i que, com pertoca al perfil del personatge, no tenia per costum llegir-la. L'objectiu de la patronal agrària catalana, a banda de la defensa de la propietat i les seves institucions, fou l'adaptació de l'agricultura a un nou marc econòmic més obert i competitiu, mitjançant la modernització. El model a seguir, aleshores indiscutible, era el de l'agricultura anglesa, amb les seves rotacions de cultius intensives, lligades a un desenvolupament integrat de la ramaderia i a grans explotacions cedides a arrendataris capitalistes o

Vista de Rabós d'Empordà, localitat on va detectar-se per primer cop la presència de la fil·loxera a Catalunya i on Carles Bosch de la Trinxeria situa la pairalia de *L'hereu Noradell*.
Fotografia: Enric Saguer, 2023.

menades directament per propietaris-empresaris. En aquest marc, es reclamava que els propietaris fossin poc rendistes i que gestionessin el seu patrimoni de forma activa i intervencionista. Inicialment es va fer una aposta forta per l'exploració directa i el treball assalariat, en substitució de les múltiples fórmules de la masoveria, però els magres resultats econòmics obtinguts en moltes experiències aviat van reconduir el discurs cap a propostes més possibilistes centrades en la reforma de les parcel·les i la direcció del propietari.

Vista general de Can Vayreda, a tocar d'Olot, i camps de conreu, 1918. Fotografia de Josep Danés. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya, fons Estudi de la Masia

Sang nova és un bon compendi d'aquell projecte modernitzador que posava al centre el paper actiu del propietari en la direcció agrícola. Vayreda, personificant-ho en Ramon de Montbrió, ho planteja com una qüestió nodal en el marc d'un programa de ruptura intergeneracional que eleva a la categoria de revolució. És possible, però, que en els anys en què Vayreda defensa amb vehemència aquest model, bona part dels intel·lectuals agraris ja estiguessin modulant-lo a la baixa. Ja no ens trobem en les dècades centrals del segle XIX, ni tan sols en els moments anteriors a la revolució del 1868, on Vayreda situa l'acció, sinó en l'escenari obert per les crisis agràries de la dècada de 1880, amb la baixa dels preus dels cereals i l'expansió de la fil·loxera. S'estava començant a formular una resposta diferent, que passava per l'associacionisme –primer classista i després interclassista– i el cooperativisme. Un tema que, és bo observar-ho, a penes va tenir ressò en la literatura ruralista del primer terç del segle XX.

Bosch de la Trinxeria, per la seva banda, retrata Marçal Noradell com un propietari emprenedor, en plena sintonia amb el programa de l'IACSI. En fer-se càrrec del patrimoni patern, hauria importat d'Anglaterra arades de ferro per desfonar, hauria invertit en les millors màquines del moment

per segar, dallar i batre, hauria fet canvis en els cultius (expandint els userdars), hauria millorat les races de bestiar amb compres de mascles a Brussel·les i, en definitiva, s'hauria convertit en un vector de transmissió de coneixements agrònomic i del canvi tècnic. El problema, en el seu cas, esclata amb el salt a la política estatal, com a diputat a Corts. El discurs antipolític –especialment contra la política i els polítics estatals– és un tema de fons que uneix ambdues obres. També Eudald de Serra-Bruna havia tingut la seva etapa política com a diputat a Corts, i també l'havien entabanat. En ambdós casos la bona política s'associa a la defensa de la terra, a la política local de defensa contra un estat caciquista, fiscalitzador i exactor.

Hi ha una altra dimensió en què també coincideixen *L'hereu Noradell* i *Sang nova*: el model educatiu dels propietaris. Estem lluny del plantejament recollit a les *Cuatro palabras a los señores hacendados*, on els estudis superiors eren per als fadrísters, mentre que als hereus se'ls reservava només una formació bàsica. Tant Ramon de Montbrió com Marçal Noradell tenien estudis superiors. Aquest darrer, en acabar a l'Institut de Girona, estudià tres anys a l'Escola d'Agricultura de Montpeller. El primer també va formar-se com a enginyer agrònom, però a Madrid, després d'un temps en una escola preparatòria a Barcelona. Ambdós, a més, havien viatjat per Anglaterra i per França per ampliar els coneixements agrònomic.

Allò en què les trames de Bosch i Vayreda divergeixen és en el pes donat al propietari com a element de contenció social i de manteniment de l'ordre. Si bé comparteixen la idea d'un lideratge natural, la rellevància de l'acció del propietari per prevenir «daltabaixos» revolucionaris és pràcticament absent a *L'hereu Noradell*, mentre que a *Sang nova* és un argument omnipresent. Les dues obres foren escrites per propietaris rurals que, cadascun des de la seva perspectiva, reflectien els dilemes i les apostes que estaven fent en un context de crisis agràries i de ruptures del món rural. Llegides correctament, ambdues transmeten la imatge no pas d'una societat aturada en el temps, sinó d'un món rural en plena transformació. La qüestió de l'absentisme o, si es vol, de l'actitud dels propietaris rurals, travessa ambdues obres precisament per la rellevància que en aquella conjuntura va tenir la qüestió. Segurament, també, perquè la literatura és una arma poderosa per propagar valors i idees.